

Az ősi hosszú magánhangzós nyelv

Árpád Szakolczai

Abstract: This tentative, experimental article claims that modern linguistics is limited by it being founded on Indo-European languages. A linguistics based on agglutinative languages would arrive at quite different results. A major difference concerns the relative significance to be attributed to vocals, in contrast to consonants. Consonants 'sound with' other sounds, vocals, and so, as Plato recognised, vocals are more basic for language than consonants. Agglutinative languages distinguish between short and long vocals, and this is basic for their structure, in particular how they are built on long vowels expressing interjections. The article presents a few relevant etymological examples from Hungarian, an agglutinative language.

Keywords: *linguistics, agglutinative languages, Indo-European languages, Hungarian language, archaic languages*

Does the Hopi language show here a higher plane of thinking, a more rational analysis of situations than our vaunted English? Of course it does. In this field and in various others, English compared to Hopi is like a bludgeon compared to a rapier.

Benjamin Lee Whorf (1897-1941)

Ez a kísérleti, kísérletező cikk egy egyszerű, bár nyilván sokak számára mehökkentő meglátáson alapul: az egész modern nyelvészet téves alapokon nyugszik.

Egy ilyen horderejű kijelentés azonnali igazolást követel, mégpedig világos, egyszerű és meggyőző igazolást. Ilyennel

próbálok is szolgálni. A modern nyelvészetet, ez egészen nyilvánvaló, indoeurópai nyelveken írták, mégpedig nagyrészt az indoeurópai nyelveket elemezve. Közismert tény, hogy a modern nyelvészet alapja épp az indoeurópai nyelvek létének a felismerése; vagyis, hogy nemcsak a latin és a germán nyelvek között van szoros, strukturális kapcsolat, de ez kiterjeszthető az indoárja nyelvekre, a szanszkritra és a perzsára.

E felfedezés jelentősége nyilvánvaló, csakhogy éppen itt van a gond. A nyelvek nagy családjában az indoeurópai csak egy a sok – talán 15 – közül, és semmi sem utal arra, hogy ezek között a nyelv maga privilegizált vagy éppen ősi szerepet játszana. Vagyis, egy innen kiinduló nyelvészet egy, a tudomány szempontjából alapvető, kezdetleges hibát követ el: egy esetből kiindulva általánosít.

Hogy ez a nyilvánvaló elfogultság nem lett figyelem tárgya, annak valószínű oka, hogy a modern nyelvészet alapjai nem egy konkrét, létező nyelvből lettek általánosítva, hanem az indoeurópai nyelvek, mint egy nyelvcsalád létezésének a felismeréséből.

A kérdés most az, hogy miben áll az indoeurópai nyelvekből indító nyelvészeti gondolkozás elfogultsága, ez mennyire jelentős, és hogyan lehet kijavítani¹.

¹ A cikk a saját véleményemet fejezi ki, de megfogalmazása felé fontos inspirációt jelentettek beszélgetések Mario Alineivel (1926-2018), a nagy független nyelvészrel; Fejtő Ferencsel (1909-2008), aki – mint a legtöbben akik valamit érdekeset mondanak a nyelvről – nem volt nyelvész; és e-mail eszmecsere Varga Csabával (1945-2012), aki mint rajzfilmrendező számos díjat nyert (Berlin, Chicago, Hiroshima és Ottawa Nemzetközi Rajzfilmfesztiválok, míg Cannes-ban is díjra neveztek), de élete utolsó évtizedeiben, azon meglátás alapján, hogy a nyelv képekre épül (ami Alinei etimológiai nézeteiben is kulcsszerepet játszik) a magyar nyelv eredetével és sajátosságaival foglalkozott, és elküldte nekem Word formátumban az alapfontosságú, 1862-74-es Czuczor-Fogarasi magyar etimológiai szótárt. Lásd még a – bizonyos körökben nyilván közismert – mondást, amit egy filológus ERC panel-társam mondott, miután megtudta, hogy érdekel az etimológia, miszerint az etimológia nem annyira tudományos, mint az asztrológia, de nem is pusztán szemfényvesztés, mint a közgazdaságtan. Végezetül, az alapokat belülről nem lehet észrevenni; csak kívülről nézve láthatóak.

A kulcskérdés, nyilvánvalóan és megoldhatatlanul, a nyelv eredete. A bővebb értelemben vett genealógiai módszernek, ahogy azt Nietzsche nyomán Max Weber, Elias, Voegelin, Borkenau, Koselleck vagy Foucault tovább fejlesztette az a lényege, hogy minden társadalmi gyakorlatot vagy intézményt csak az eredete felől lehet megérteni; az eredet adja a lényét és a lényegét. Különben csupán a saját modern preferenciáinkat és előítéleteinket olvassuk, a jelenből kiindulva, vissza a múltba, vagyis a „hátrafelé következtetés” súlyos hibáját követjük el, ahogy erre Nietzsche (*Vidám tudomány*, 370) felhívta a figyelmet. Ez nem azt jelenti, hogy mindent valamilyen abszolút kezdetre kell visszavezetni, hiszen ez nyilvánvalóan lehetetlen. Inkább csak arra kell törekedni, a nietzschei genealógiát a politikai antropológiával kiegészítve, hogy a kutatott jelenséget addig a liminális pillanatig kell visszavezetni, ahonnan az adott társadalmi jelenség érthetővé válik.

Ez a nyelv esetében azonban egy különlegesen nehéz probléma, mert a nyelv eredetét csak egy nyelv segítségével lehet keresni, ami nyilvánvalóan egy körkörös gondolkodáshoz vezet. A kérdés tehát a következő: anélkül, hogy a nyelvészet eredetének lehetetlennek tűnő kérdésébe bonyolódnánk bele, hogyan lehet egy olyan nyelvcsaládot találni, amely valószínű, hogy indoeurópai nyelveknél ősbibb?

Mint szinte mindig, Platón a segítségünkre siet, mégpedig egy különlegesen fontos dialógusa különlegesen fontos részletével. A dialógus a *Philébosz*, az egyik legutolsó és módszertani szempontból különösen fontos dialógus, a rész pedig a dialógus eleje, 18b (a dialógus 11a-nál kezdődik), de nem sokkal a kulcsfontosságú rész, Platón egész életművének egyik legfontosabb kijelentése után, ahol a tudás megszerzésének isteni útját írja le (16c-17a), amit 'valami Prométheusz a ragyogó tűzzel együtt valahonnan az istenek köréből dobta volna le közénk, mint azok ajándékát' (16c). Röviddel ezután, és az előbbi kijelentés értelmezéseként, a

határtalan (*apeiron*) meghatározása dilemmájának megoldásaként, fogalmazza meg Platón azt a nyelvészeti ötletét, amely most számunkra különösen fontos.

A határtalant itt a hang jelenti, és ennek a határának a felismerét pedig a magánhangzó léte; vagyis az, hogy nemcsak egy, azonos és végtelenül zengő hang van, hanem több magánhangzó; majd pedig azt is észrevette, hogy 'más hangok' is vannak, amelyek 'nem zengők, de tompán hallhatók és hogy ezeknek is száma van', vagyis mássalhangzók (18c). Az egyértelmű következtetés, hogy Platón szerint a magánhangzók és mássalhangzók között világos időbeli-hierarchikus rend van: a magánhangzók felismerése és használata megelőzi a mássalhangzók felismerését és használatát.

Platónnak ez az ötlete kézenfekvőnek tűnik a józan köznapi ész szerint is. Hiszen egy magánhangzó, mint a neve is mondja, megáll önmagában is, 'autonóm' és független, nincs szüksége semmi másra létehez, míg egy mássalhangzó „mással” hangzik: épp egyik vagy másik magánhangzóval. De ez ugyanígy egyértelmű az olasz nyelvben, ahol a magánhangzó (*vocale*) etimológiája közös a hangéval (*voce*), míg egy mássalhangzó (*consonante*) e nyelvben is „mással hangzik” (*con-suona*).

Azonban, bármily triviálisnak is látszik ez a pont, Platón nem ezt mondja, hanem a létező legnagyobb autoritásokat hozza fel e felismerés isteni eredetének az igazolására. Mivel itt komoly eredet-kérdésről van szó, nem éri be a görög istenekre hivatkozással, hanem e felismerést az egyiptomi Thoth-nak tulajdonítja. Itt emlékeztetnünk kell arra, hogy Hérodotosz szerint a legtöbb görög isten egyiptomi eredetű; valamint, hogy Szolón, a nagy államférfi, az athéni alkotmány atyja, maga is meglátogatta Egyiptomot, és ott a legmagasabb főpapok bölcsességébe is bevezetést nyert. Mivel Szolón távoli rokona volt Platónnak, egyáltalán nem kizárt, hogy Platón itt az egyiptomi főpapok legrejtettebb ismereteiből adott át valamit. Annak is megvan a maga fontossága, hogy Thoth görög

megfelelője Hermész, és a görög mitológiában tényleg Hermész a nyelvismeret istene (lásd hermeneutika) – egyebek mellett.

A magánhangzók különös esete az indoeurópai nyelvekkel

A magánhangzók fontosságát és eredetéhez közelségét adottnak véve különösen furcsa, hogy az indoeurópai nyelvek elhanyagolják a magánhangzókat. Ennek két különböző, egymást erősítő jele van. Egyfelől, az indoeurópai nyelveknél az etimológiában a magánhangzók szinte semmi szerepet nem játszanak. A standard nézet szerint az összes PIE gyök mintegy 95%-ában a magánhangzó egy kifejezéstelen „e”. Sőt, ahogy ezt a Wikipédián lehet olvasni, a „Proto-Indo-European root” szócikkben, „In its base form, a PIE root consists of a single vowel, preceded and followed by consonants. Except for a very few cases, the root is fully characterized by its consonants” (18/10/2021; és a Wikipédia a közismert tények leírásában megbízható). Másfelől, az indoeurópai nyelvek többsége mindössze öt magánhangzót használ: „a”, „e”, „i”, „o”, „u”; lásd a latint, mint mintát. Az igaz, hogy ezeknek van rövid vagy hosszú változata, valamint vannak diftongusok (kettőshangzók), nazális magánhangzók és egyebek, de annak, hogy ez nem került leírásra, nyilván van oka, valószínűleg ugyanaz az oka, ami miatt a magánhangzóknak nincs etimológiai szerepük; vagyis, valami ok miatt e nyelvek a magánhangzókat elhanyagolják.

A következmények a nyelvészet számára szinte beláthatatlanok, noha eddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyták őket.

Az ok megint csak egyszerű. Ha valaki, aki indoeurópai nyelvet beszél, nyelvészettel fog foglalkozni, ami szinte magától értetődően indoeurópai nyelven íródik, az következőképpen adottnak fogja venni, hogy a magánhangzók szinte nem is számítanak; egyfajta töltelékek a mássalhangzók között; lehetővé teszik, hogy azok szóljanak – mint ahogy a segédigék

is ezt teszik, és még a filozófusok is elfelejtik azt, milyen fontos dolgot fognak meg például a létigék.

De éppen itt kaptunk választ alap-kérdéseinkre – vagyis, hogy milyen ára van annak, hogy az nyelvészetet indoeurópai nyelveken fogalmazzák meg; és hogy lehetne ezen túl kerülni. Az ár a magánhangzóknak a nyelv alapjaiban játszott szerepének az elfelejtése, vagyis a kulcsszereplő háttérbeszorítása. A kiút pedig egy olyan nyelv vagy nyelvcsalád használata, ami a magánhangzóra épül.

E ponton, ahogy ezt már jeleztük, egy komoly és ismét szerkezetileg megoldhatatlan akadály elé kerültünk: egyrészt, mindenki csak a saját nyelvcsaládjától kiindulva tud gondolkodni a nyelvről, így tehát egyfajta torzítás kikerülhetetlen; másfelől, az is a megismerés végét jelentené, ha annyi nyelvészet lenne, ahány nyelvcsalád – nem felejtve azt, hogy egyáltalán nem világos, hogy ténylegesen mennyi nyelvcsalád létezik.

E cikk arra épül, hogy egy gordiuszi csomó átvágására egy javaslatot tesz: a sok nyelvcsalád közül a ragozó vagy agglutináló nyelvek különleges esetet képeznek.

Agglutináló nyelvek

Az agglutináló nyelvek egy régóta felismert és megalapozott nyelvcsaládot képeznek. Fontos sajátosságuk, hogy míg a legtöbb nyelvcsalád, legalábbis a történeti időkig, egy meghatározott területen terjedtek el, az agglutináló nyelvek minden kontinensen megtalálhatóak – bár szinte mindenhol nem ez most a többségi nyelv. Sőt, minden kontinensen úgy tűnik, hogy az agglutináló nyelvek kifejezetten a kontinens perifériájára lettek mintegy kitolva – a magas hegyekre (ld. Ural-Altáj, vagy a Pireneusok); a távoli szigetekre vagy félszigetekre (Japán, Korea, Dél-India, Indonézia és a környező szigettenger); vagy éppen Afrika trópusi erdői, nem a Földközi tenger, a Vörös tenger, vagy a Guineai öböl környéke. Mintha a valamikor

valamilyen módon összetartozó nyelveket a történelem viszontagságai szétszórtak volna.

Maga a nyelvcsalád névadó sajátossága is ilyen ősiségre utal. Agglutináció egyfajta 'ragasztásra' utal, vagyis arra, hogy a szavakat e nyelvek úgy építik fel, hogy egy rövid gyök elé és után 'ragokat' ad. E módszer egészen egyszerű, és a természet hasonló, építkező jellegét követi.

Azt, hogy ez az építkezés simán végbe menjen, az agglutináló nyelvek két további sajátossága biztosítja – mindkettő egyben a magánhangzók fontosságára is visszatér. Ehhez egyfelől sok rövid gyökre van szükség, hiszen a különböző ragok illesztése csak így képzelhető el – különben a nyelv rengeteg lehetetlenül hosszú szót képezne, és gyakorlatilag beszélhetetlenné válna. Sok rövid gyököt pedig csak úgy lehet létrehozni, ha a mássalhangzókon kívül a magánhangzók is fontos szerepet játszanak e gyökök létrehozásában – ellentétben az indoeurópai nyelvekkel. Másfelől a gyökökhöz illesztett ragoknak is kell különböző magánhangzókat tartalmazni, másképp a nyelv megint csak lehetetlen, monoton lenne. A ragozás simává, érdekessé tétele az agglutináló nyelvek egy további sajátossága révén valósul meg: ez a magánhangzó-harmónia; vagyis, hogy e nyelvek különbséget tesznek a mély és magas magánhangzók között: a mély gyökökhöz mély ragok kerülnek illesztve, míg a magas gyökökhöz magasak.

Az agglutináló nyelvek további sajátosságai, hogy nincsenek diftongusok, vagyis kettős hangzók – sok a magánhangzó, nincs rájuk szükség. Végül, a sok magánhangzó a nyelv hosszútávú stabilitását is segíti – itt Mario Alinei kontinuitás-elmélete értelmében is.

Ideiglenes összefoglalás

A fenti, korántsem teljes, csupán indikatív, előzetes, megközelítő gondolatok arra az eredmény-következtetésre vezetnek, hogy az agglutináló nyelvek egyszerűek, ősiek, könnyen megkülönböztető szavakat formálnak, amik elkerülik a kettős hangzók ambivalenciáit, és az ebből könnyen adódó társadalmi megkülönböztetéseket, és – főleg a magánhangzó-harmónia révén – különösen szépen hangzanak.

Itt ismét egy ugrás következik egy cikkben. Az előző pontok illusztrációjaként egy agglutináló nyelvet fog, némi részletességgel elemezni, a magyart. Az ok egyszerű: ez a szerző anyanyelve, és más agglutináló nyelvet nem ismer. Senki sem tökéletes. Viszont az előbbieken megfogalmazott gondolatmenetet, amely egy radikális kihívást jelent a létező nyelvészetnek, régóta építi, és a gondolatmenet további alátámasztásához a magyar nyelv jól szolgál. Természetesen a többi, vagy legalábbis számos, agglutináló nyelv kiegészítő beépítése kell ahhoz, hogy az előbbi eszmefuttatás meggyőzőbb és jobban alátámasztott legyen – de mindenesetre ezt valahol el kell kezdeni, és én ezt csak a magyaron keresztül tudom.

Az alábbiak, a pusztán illusztráció mellett, még egy fontos filozófiai problémát is megpróbálnak tárgyalni: hogyan tudja egy nyelv, mint nyelv, a valódiság kérdését megvizsgálni.

Az ősi hosszú magánhangzós nyelv és a valódiság kérdése, avagy a konkrét és az általános problémája

A magyar nyelv egyik legfontosabb sajátossága az, hogy nem kevesebb, mint tizennégy magánhangzója van. Bárki, aki hosszabb időt töltött Magyarországon kívül, és próbált a magyar nyelv sajátosságairól beszélgetni olyanokkal, akik a magyart egyáltalán nem értik, az jól tudja, hogy a nagyszámú magánhangzó megoldhatatlan problémát jelent számukra – sokan e különbségtételt egyáltalán nem fogadják el („egy

hosszú vagy rövid magánhangzó között nincs semmi különbség”).

A legnagyobb gondot, nem a kiejtés, de a nyelvi logika szempontjából, a hosszú magánhangzók jelentik. Még senkit nem tudtam arról meggyőzni, hogy e különbségtételnek értelme lenne. A szokásos érv az, hogy minden nyelvben előfordul, hogy ugyanazt a magánhangzót hosszan vagy röviden ejtik. Egy egyszerű példát véve az angolból, a „hot” (forró) szóban az „o”-t röviden ejtik; a „slow” (lassú) szóban viszont hosszan. Értelmetlen tehát, kapom a választ, ezért azt állítani, hogy két különböző magánhangzóról van szó.

A kérdés nyilvánvalóan kulcsfontosságú, és kapcsolódnia kell a magyar nyelv egy másik egyedi sajátosságához, a szóeleji hangsúlyhoz. Hiszen az indoklás éppen az, hogy a magyar a kettőt csupán összekeveri; a hangsúly egyszerű jelzése helyett új magánhangzót képez. És különösen érdekes kérdést vet fel az a két magánhangzó, amelyek a magyar legegységibb sajátosságai: az „ő” és az „ű”, amelyek talán semmilyen más nyelvben így nem léteznek, és különlegesen sok zavart okoznak, ha valaki komputerrel dolgozik. (Az általam használt Garamond fontban például egyik sem létezik.)

Az összes problémát egyszerre megoldja az ötlet, hogy a konkrét valóság kifejezése csak magánhangzókra alapulhat, *mégpedig* főképp a szóeleji hosszú magánhangzókra; és ebben az „ő” és az „ű” hangok különösen fontos szerepet játszanak².

² Tisztában vagyok azzal, hogy a professzionális nyelvészek túlnyomó többsége az elkövetkező fejtegetéseket feltétel nélkül el fogja utasítani. Hanem, ahogy írtam, a cikk lényege éppen a mainstream nyelvészet alapjainak a megkérdőjelezése. Magyar nyelvészrel többen is találkoztam, és tapasztalataim szerint e nyelvészek ellentmondást el nem ismerő, radikális dogmatizmusa egyfelől csak a radikális marxistákhoz és a 'racionális választások' elmélete híveihez hasonlítható, másfelől pedig nyilvánvalóan valami homályosan érzett rossz lelkiismeretet takar. Az alábbi fejtegetések nagymértékű helyességéről és fontosságáról meg vagyok győződve, és ezeket bárkivel, aki az igazságot és a megismerést keresi, és nem egy professzionális érdekcsoport dogmái vezeti, szívesen megbeszéltem – nem 'vitatom', mivel Michel Foucault-t és Michel Serrest követve a polémia létjogosultságát megkérdőjelezem. A lényeg nem a vita és a meggyőzés, ezek militarista metaforák, hanem a megértés. A másikat nem a saját igazunkról kell

Ez belátható a következő módon – az alábbiak csupán egy előzetes bemutatást jelentenek, néhány példa révén. Ehhez négy hosszú magánhangzót választok ki, mint különösen fontos ősgyököt: az „ő” és az „ű” mellett az „á”-t és az „é”-t. Mindegyik esetben az alapjelentés valamilyen kulcsfontosságú emberi alapélmény; a megélt vagy átélt élet-élmény (proto-indoeurópai kifejezéssel élve, a *PER)³ egy döntő alapmozzanata.

A négy magánhangzó alapjelentése a következő. Az „á” felkiáltás, ami fájdalomhoz vagy veszély felismeréséhez kapcsolódik; ilyen értelemben ma is használatos a mindennapi életben és nemcsak a magyarban (bár más nyelvekben ez inkább „áj”-ként hangzik; a „j” mássalhangzó tipikusan kapcsolódik a hosszú szókezdeti magánhangzókhoz az indoeurópai nyelvekben, melyeknek nehézséget okoz egy szót hosszú magánhangzóval kezdeni; de lásd szintén a magyar „jaj”-t.). De csak a magyarban kapcsolódik ehhez egy sor fontos alapgyök-szó. Mint az „ár”, vagyis az özönlő víz, az egyik legnagyobb veszedelem, ami az emberi létet érheti; és az innen eredő számos negatív értelmű szó, mint az „ár”, amit fizetni kell valamiért, vagy pénzzel, vagy mással (például vérrel); és olyan további származék-szók, mint az „ártás”, az „árny” vagy az „ártalom”, s.i.t. Vagy az „ál”-ság, vagyis hamisság, amit fel kell ismerni és elkerülni, csakúgy, mint az „átok”-ot. Még közelebb áll az „áradás” „ál”-ságosságához az „áz”-ás; ugyanazt a vízzel való átítatódás fullasztó élményét fejezi ki. De az „ál”-ság-hoz talán leginkább az „ám”-ítás áll közel. A sort folytatni lehet.

meggyőzni, hanem kölcsönösen, beszélgetve kell az igazságot keresni. Ha valaki viszont rá tud arra mutatni, hogy hol és miben tévednék, azt nagyon megköszönném, mert ez tényleg a megismerést viszi előre.

³ ERRŐL LÁSD VICTOR TURNER, "Experience and Performance: Towards a New Processual Anthropology", in *On the Edge of the Bush*, Tucson, Arizona, The University of Arizona Press, 2005, pp.205-26; és SZAKOLCZAI ÁRPÁD, 'Sinn aus Erfahrung', in Kay Junge, Daniel Suber, and Gerold Gerber (eds.) *Erleben, Erleiden, Erfahren: Die Konstitution sozialen Sinns jenseits instrumenteller Vernunft (Festschrift in Honour of Bernhard Giesen)*, Bielefeld, Transcript-Verlag, 2008, pp. 63-99.

Az „é” mint alapgyök szintén felkiáltó szó, de ellenkező, pozitív értelmű: valami felfedezést akar közölni; lényege nem annyira a segítségül hívás, mint a figyelem felhívása. Az angolban ez is létezik, de megint elől egy „h” és hátul egy „j” segítségével, mint „hey” – és mindez különösen érdekes, mert sem a „h”, sem a „j” nem „igazán” mássalhangzó. A magyar nyelvnek épp ez az „é” a legfontosabb, leggazdagabb, legváltozatosabb alapgyöke, hiszen egy egész sor kulcsfontosságú gyök származik innen. A következő megfontolások ismét csak csupán vázlatcsonkok.

Csakúgy, mint az „á” esetében, az „é” esetében is az „r”-rel képzett szavak a leggyakoribbak, és egyben a legfontosabbak. Az „ér” – csakúgy, mint az „ár” – többértékű, mégpedig sokszorosán többértékű; és rendkívül fontos szavakat fogalmaz meg (vagyis fogan). Legelőször is (bár itt persze nehéz időbeli elsősről beszélni), csakúgy, mint az „ár”, az „ér” is vízhez kapcsolódik; nem a mindenhonnan támadó, de sehonnan sem konkrétan eredő (pontosan erről van egyébként szó, az „ered”-ésről) vízözönről, hanem éppen ellenkezőleg, a konkrét helyről, mégpedig a forrásból, az igazi (raffaelloi-ingresi, és nem descartesi-kanti) tisztaság örök jelképéből eredő „ér”-hez. De éppen ezért, mivel eredete ismert, konkrét és tiszta, az „ér” nem csak úgy szétfolyik, áradást generálva és pusztulást hagyva maga után, de el is jut valahová, mégpedig a céljához, vagyis célhoz „ér”. Végül, és legfontosabban, az eredet és cél ezen együttesét fejezi tökéletesen ki a „meg-„ér”-ik”, a szerves növekedés alap-szava, melynek legtökéletesebb konkrét kifejezője az „ér”-ett gyümölcs; ezért is beszélünk, általánosítva, noha nem elvonatkoztatva-absztrahálva, erőfeszítéseink gyümölcseről.

Ezen „ér” gyökből aztán, a fent felvillantott közös jelentésekből mintegy szikraként kipattanva, kulcsfontosságú szavak egész sokasága „ered”. Kezdve, mint az „ár” esetében, a „t” betűvel, megkapjuk az „értés”, „érteni” és „értelem” közös gyökét, az „ért”-et, ami tökéletes magas magánhangzói

ellenpontját adja, a magánhangzó-harmóniát követve, az „ártás”, „ártani” és „ártalom” szavaknak. Aki – az életet adó és jelentő víz folyásából kiindulva – tudja, honnan erednek és hova tartanak a dolgok, az megérti őket, és boldog, kiegyensúlyozott ember lesz; aki viszont erre nem képes, az az életét mint egymás után a semmiből ráözönlő csapások sorát fogja fel, ami mögött menthetetlen szándékot, mégpedig rontó, sötét szándékot keres, és ezt „jogosan” visszaadva már csak „ártani” és nem meg-„érteni” akar. Vagy ez, vagy az, Kierkegaard nyomán; más lehetőség nincsen.

A sort folytatni lehet; így az „ért”-ből eljutunk az „érték” szóhoz, amihez megint kevés fogható fontosságban, hiszen minden, ami az életet segíti, a szépséget és a jóságot előre mozdítja, az „értékes”. Ez az „érték” egyben – és itt „ér”-demes nagyon figyelni – épp az ellentéte az „ár”-ral mérhető értékelésnek. A kalmárnépek (trickster) logikája szerint csak az értékes, aminek ára van. A magyar nyelv ennek az ellenkezőjét mondja: aminek ára van, az szinte már nem is lehet értékes! Hiszen azt ártás és nem értés vezeti.

Hogy ez sem véletlen, arra álljon itt két további példa. Az egyik: az „árul” szó nemcsak azt jelenti, hogy a kereskedő elad valamit, hanem azt is, hogy valaki a másikat – mégpedig valakit, aki hozzá nagyon közel áll; vagy éppen a hazáját – el-„árul”-ja (ez az ötlet Horváth Ágnesé). A másik példához tovább kell lépnünk, és a „t” hang helyett a „z” hangot kell az „ér”-hez hozzáadni. Így azt kapjuk, hogy „érez”. Vagyis az „érték”-hez nem az „ár” van közel, hanem, pont ellenkezőleg, az „érzelem”. Megint egy másik szópáros segítségével, az „érez” ellentétpárja az „áraz”. Tehát a magyar nyelvben – vagy, pontosabban, a konkrétum valódi nyelvében, amelynek a magyar lenyomata és őrzője – a dolgok a helyükön vannak, és az „értelem” és az „érzelem” nem ellentétesek, de a legközelebbi rokonok⁴,

⁴ Csakúgy, mint Pascal filozófiájában, mielőtt a Felvilágosodás (racionalizmus) és a Romantika (szentimentalizmus) skizmája szétszedte volna az értelmet (*reason, sens*) és az

ellentétjei viszont az „ártalomnak” és az „árazás”-nak. Olyan nyelvek számára, amelyek a hosszú magánhangzók döntő fontosságát elfelejtették, és pusztán mássalhangzókat ismerő gyökeik vannak, mindez felfoghatatlan; és számukra az „értelem” és az „ártalom” így ugyanazzá a szóvá válna. Ekkor viszont a világ megértésének a lehetősége bezárul.

Lépünk innen vissza egyet, és adjuk az „é” alapgyökhöz az „l” mássalhangzót. Újabb tökéletes szópárt kapunk; az „álságos” „ál”-lal szemben az „éltető” „él”-t. És ahogy az élet alapja az „étel”, amit egyszerű megfordítással kapunk, vagyis az „étek”, úgy az ártó szándékú álságosság létmódja az átkozás, vagyis az „átok”. Étek-átok; érez-áraz; ért-árt: talán kezdjük megérteni, a magyar nyelven át, az emberi életet szervező alapösszefüggésrendszert – messze túl a Descartes-Kant-féle formális racionalitáson és a különféle modern rendszerelméleteken (milyen kár, hogy Gregory Bateson nem tudott magyarul)⁵.

De még közel sem végeztünk az „é” alapgyökből képezhető szó-gyökökkel. Hiszen itt van például az „ép”, amelyik az összes szó közül az egyik legszebb és legfontosabb. Az indoeurópai nyelvekben hosszas keresgélésre van szükség, hogy bonyolult és hosszú szavak segítségével az „ép” két hangra építő jelentéshalmazát megközelítsük. Angolul „ép” az, ami „intact”, vagyis nem lett erőszakkal átalakítva – de csak mintegy hátulról, kerülő úton jutunk el e jelentéshez. Hasonló az „integer” esete. Csak nehezen lehet felfedezni, hogy a legközelebbi alapszó a latin „sano”, lásd angol „sanity”, vagyis egészség; eredeti jelentése a

érzelmet (*feeling, sentiment*). Pascal véleménye kortársáról, Descartes-ról, akit személyesen ismert, lesújtó volt: „Descartes, haszontalan és bizonytalan” (No. 78; in Blaise Pascal, *Gondolatok*, Budapest, 1983, 42.o.).

⁵ Egy anekdota szerint, amire emlékszem, de nem tudom sehova kötni, von Neumann, a számítógép magyar származású feltalálója sokáig gondolkozott azon, hogy a számítógép alapnyelvének a magyart tegye meg. Az első számítógépet egyébként Pascal építette meg; ennek tiszteletére a legnépszerűbb gépi nyelvet pascal-nak nevezték.

még át nem sértett (vagyis „szűz”); közel a „sanctus” (szent) és a „sanctio” (megtorlás) szavak jelentéséhez⁶. Az „ép” ellentéte az „áp”, avagy valami ami megromlott, avas, bűdös, egy gyök-szó ami magyarul már nem létezik, mivel „záp” lett belőle; csak származék-szavai mint „áporodott” léteznek (Czuczor-Fogarasi szerint a XIX. század elején még beszélték a Dunántúlon). De ha egy ember elvesztette az „ép”-ségét, avagy egész-ségét, azt „áp”-olni kell.

A további, „é”-re épülő alapgyökökből csak néhány, szinte kiragadott példa. Az első az „ész”; az előbbieket után ez szinte kötelesség, hiszen az ész a megértés szerve. Egyben – újabb létfontosságú kapcsolat a magyar nyelv alapszerkezetében – a felismerés szerve is; lásd „észrevesz”, egy más nyelven tükörfordításként teljesen érthetlenné váló alapélményszó, ami az érzelem és értelem már elemzett közelségéhez az érzékszervek és az értelem – karteziánusi racionalitásban szétszaggatott – egységét állítja helyre – persze, hiszen „érték”, „érezék”, „érzelem”, és „értelem”/ „ész” szorosan összetartoznak.

Mint ahogy az „érdek” és az „érdem” is; no nem úgy, hogy az embernek „érdemes” a saját jól felfogott, „racionális” érdekeit követni, vagyis a földön járni és nem platonikus ideákat kergetni; és nem is úgy, hogy az „ér”-dek (vagyis ami anyagi, racionális, objektív) követése vezet csak az „ér”-dem szerzéséhez, vagyis az elismeréshez. Hanem úgy, hogy az „érdek” alapja az „érd”, vagyis „érdes”, nem sima felülettel ellátott tárgy kezelése, mint feladat megoldása; általánosítva, egy olyan feladaté, amelyik felkeltette az igazi „érdek”-lődést, éppen „érdes”-ségével, és nem azzal, hogy valami anyagi „érdek” kapcsolódik hozzá. Magyarul a kapcsolat épp fordított, mint azt a haszonelvű-racionalista filozófia sugallja – vagyis *egyenes*.

⁶ ERRŐL LÁSD ANDREA CARANDINI alpmunkáját Róma alapításáról (*Remo e Romolo: dai rioni dei quiriti alla città dei romani (775/750-700/675a.C. circa)*, Torino, Einaudi, 2006).

Vagy itt van például az „év” szó is, valószínűleg kapcsolatban az „ív”-vel (az „é” és az „í” kapcsolatának vizsgálatához további vizsgálódásra lenne szükség); hiszen az égitestek mozgása egy napév lefolyása alatt egy teljes ívet ír le. Igen, az „égi”-testeké – hiszen az „ég” is nyilván ide tartozó alapgyök, és pedig megint csak többszörös értelemben, hiszen az „ég”-bolt és az „égő” tűz egy töről látszanak fakadni – talán épp a villám révén, ami az égből hozza le a tüzet, és az archeológusok szerint a tűzgyújtás fő forrása volt a Neanderthali korban. A két jelentést emellett még egy harmadik rokon-gyök, az „éj” is összekapcsolja, hiszen az „ég”-bolt köztudottan az „éj”-jel a legszebb, mivel csak akkor látszanak az „égi”-testek, és szintén csak az „éj”-jel szokás a tüzet is „ég”-etni.

Hadd kockáztassak itt meg egy hipotézist. „Éz” gyök nem létezik a mai magyarban, ami azért különös, mert az „áz”, „őz” és „űz” gyökök mind kulcsfontosságúak; de hátha létezett (és ma is létezik, mint az „íz” tájszó változata), és valami olyasmit jelenthetett, mint az „édes”. Hiszen az „éd”-es az egy „íz”, és közeli kapcsolódik a „méz”-hez. Az „éd”, „íz”, és „méz” szavak pedig talán egy valaha volt „éz” gyökből bomlottak szét. Talán.

Zárjuk e sort az „én” szóval, ami számos különlegességet mutat, és ígér. Az egyes szám első és második személyének a bevett nyelvcsaládokon túlmutató „m”-„t” egyezősége régóta fejtörést okoz a nyelvészeknek, és a magyarban is létezik - lásd *enyém, tied; nekem, neked*, ugyanazzal a t-d cserével, mint a német *te Du*⁷. Az „én” szó nem illik ebbe, és magyar sajátosságnak tűnik, bár talán kapcsolható a szintén az „m”-„t” logikán kívül álló latin-görög „ego”-hoz és az német-angol „ich”-„I”-hoz. Értelmezéséhez azonban szükség van az „ő” gyök elemzésére.

⁷ A probléma egyik első, úttörő és kitűnő tárgyalására lásd Alfredo Trombetti írásait.

Az „ő” és az „ú” alapjelentését nehezebb felfedezni, mert ezek nem felkiáltást fejeznek ki. Megértésükhöz segít, ha tükör elé állunk, és az „á” és az „é” után az „ő” és az „ú” hangokat próbáljuk kiejteni. Az „ő” hang kiejtéséhez kerek, telt, nyugodt arckifejezés kapcsolódik; egyfajta bölcsesség és megfontoltság képzetét kelti. Az „ú” hang kiejtésekor viszont arcunk eltorzul, mivel szájunk hosszan kicsucsorodik, és ezt segítve még a szemöldökünk is össze-ráncosodik; az arckifejezés riadtságot sugall⁸.

Éppen ezen a két életeményen alapulnak az „ő”-re és az „ú”-re épülő alapgyökök. Mint az „á” és az „é” esetében, itt is a „r” a legfontosabb mássalhangzó; hiszen a bölcsesség alap-szava az „ör”, vagyis az őrzés, ami egyben a platóni filozófia egyik alap-szava. Hogy valaki őrizhessen, vagyis az örök között lehessen, ahhoz sok tapasztalatot kellett szereznie, hosszú életet élve, aminek fő jele az „ősz” haj; e tapasztalat egyben a múltra mutat, azt megérve megértve, átértékelve, vagyis az „ős”-ökhöz visszavezetve. De ugyanezt az ősi alaptapasztalatot fejezi ki a magyarság legszentebb, szinte totem-állata, az „őz”, avagy a (csoda)szarvas.

De az „ő” gyökben megtestesült bölcsesség talán legfontosabb letéteményese talán maga az „ő” szó, mint személyes névmás. Az „ő” névmás olyan valakire vonatkozik, aki személyesen nem vesz részt a beszélgetésben. Jelenléte ott így túllép az alapvető konkrétságon, és ennek legfőbb oka – egy egyenes, közvetlen, utalgatást és cinizmust nem ismerő világban – csak az lehet, hogy valódi autoritást testesít meg. Sem „én” nem ismerem a választ, nem tudom a problémát megoldani, sem „te”; és egy távol lévő jelenbe hozása, térben és időben

⁸ Úttörő cikkében EDWARD SAPIR ('Language', in *Culture, Language and Personality*, Berkeley (LA), University of California Press, 1966 [1933], pp.13) amellettt érvel, hogy hasonló érvek a nyelve eredetéről („interjectional theories”) két alapvető hiányosságuk miatt elvesztették érdekességüket: mivel viszonylag érdektelen részletekkel foglalkoztak, és mivel a későbbi artikulációjuk elválasztódott az eredeti kifejező értéküktől. E két ellenvetés nem áll a cikkben kifejtett érvekre, így újragondolandó.

való megjelenítése csakis a bölcsesség tekintélyével igazolható. Vagyis „ő” – bölcs.

Az „ű”-ben megfogalmazódott ijedtséget, szinte szűkülő félelmet leginkább két alapszó fejezi ki: az „űr” és az „űz”. Az első képzése csakúgy, mint az „ár” és „ér” esetében, a gyökökhöz egy „r” hang odarakása-„rag”-asztása. Amit kapunk, az a semmivel való szembenézés, ami megint csak a platóni filozófia alap-szava, csak hogy most *negatív* értelemben. A két szó, az „űr” és az „őr” együtt jeleníti meg Platón gondolatrendszerének a szívét: az „őr” az egyik oldalon, a tudás megtartásának, vagyis meg-„őr”-zésének letéteményese; a másik oldalon pedig a semmi, a nem-lét, vagyis az „űr”, amiről beszélni sem lenne szabad, és amit mint témát Parmenidész híresen száműzött a bölcselkedésből – de amelyet Platón kénytelen volt gondolkodásának központjába helyezni, mivel a szofisták a nemlétet nemcsak behozták a politikába és a filozófiába, hanem – egy valódi nietzschei „ér”ték-át-„ér”telmezés” részeként – a mindennapi élet központjába helyezték.

A másik „ű”-s szó, az „űz”, ugyancsak a félelmet jelenti meg, csak hogy a cselekvés, az ige oldaláról. Aki kívülről űznek, üldöznek, az ugyanúgy szűkülve kezd félni, mint aki a belülről előre nyomuló, lélekevő semmivel szembesül. Az „űzés”, mint vadászat, őszileg pedig épp az „öz”-höz kapcsolódik leginkább, ami így az „őr”-„űr”-höz vagy az „ár”-„ér”-hez, vagy éppen az „áp”-„ép”-hez hasonlítható ellentétpárt képez. Vagyis, minden tökéletesen, szinte félelmetes tökéletességgel stimmel.

„Á”, „é”, „ő”, „ű”; „ár”, „ér”, „őr”, „űr”; „árt” vagy „ért”; erre a négy plusz egy-két hangra egy egész bölcsesség építhető fel; mégpedig olyan bölcsesség, amelyik egybeesik Platón filozófiájának alapjaival. Ha valaki így kezdi, messzire juthat az útján, hiszen gondolkodása egybeesik az ősnyelv felfogásrendszerével.

Én viszont befejezem itt ezt a rövid írást, amely a konkrétum és az általános alapkérdéseivel foglalkozott, a nyelvre vetítve.